

Etnik Çatışmaların Çözümünde Siyaset Bilimi ve Uyuşmazlık Çözümü Yaklaşımları

AYŞE BETÜL ÇELİK

Bu yazıda etnik çatışmalar¹ sırasında ve sonrasında ortaya çıkan sorunların çözümü için üretilen mekanizmalar incelenecektir. Bu mekanizmalar, çatışma sonrası siyaset ortamının yeniden yapılanmasından çatışmanın nüksetmesine yol açacak nedenlerin önlenmesi/ortadan kaldırılmasına kadar geniş bir yelpazede yer almaktadır. Yazıda etnik çatışmaların süreci ve sonralarında ortaya çıkan ve çözülmesi gereken konular irdelenecek ve bu sorunların çözümünde siyaset bilimi ve uyuşmazlık çözümü bilim dallarının önerdiği yöntemler ve siyasi yapılar tartışılacaktır. Yazının amacı etnik çatışmaların kaynağı ve sürecinde siyaset bilimince önerilen bu mekanizmalarla uyuşmazlık çözümü literatürünün konuya getirdiği yeni açılım ve yaklaşımların konuşturulması, birbirlerini tamamlayan yaklaşımların tartışılmasıdır. Bu çerçevede Türkiye'deki Kürt meselesi örnek alınarak konu incelenecektir.

¹ Bu bölümde İngilizce'de kullanılan "conflict" terimi çatışma ve uyuşmazlık terimleriyle değiştirilmiştir. Değişik seviyelerdeki "conflict"ler genel bir referans olarak uyuşmazlık olarak adlandırılmış, özellikle şiddet içeren etnik uyuşmazlıklara referansta çatışma kelimesi tercih edilmiştir. "Conflict Resolution" literatürü, Sabancı Üniversitesi'nin master programı yoluyla Türkçe'ye Uyuşmazlık Çözümü olarak da geçtiği için literatüre bu şekilde referans verilmiştir.

GİRİŞ

Soğuk Savaş'ın sona ermesi ve Sovyetler Birliği'nin dağılmasının ardından dünya siyasetinde etnik çatışmalar konusu büyük bir yer edinmeye başlamıştır. Gene aynı dönemde ulus-devletler, kendi sınırları içindeki etnik cemaatlara yaklaşımlarında, uluslararası kurumların ve uluslararası toplumun etkilerini her zamankinden daha kuvvetli olarak hissetmeye başlamışlardır. Uluslararası toplum, etnik çatışmalarının nedenleri ve çözüm yollarına çoğunlukla demokratikleşme ve insan hakları çerçevesinde yaklaşmıştır. Bununla birlikte tüm bu gayretlere rağmen etnik çatışmalar dünya siyaset gündeminin üst sıralarında yerini korumaktadır. 2000'li yıllarda yükselişe geçen etnik sorunlar yanında, etnik çatışma sonrası sorunlarla uğraşan ve şiddetin nüksetmesinden korkulan durumlar da bulunmaktadır.² Öyleyse etnik çatışmaların açmazları nelerdir ve uyumsuzluk çözümü literatürü konuya ne tür farklı yaklaşımlar getirmektedir? Özellikle çatışma sonrası dönemlerde, bu yeni literatür, ne tür yeni yaklaşımlar sunmaktadır? Çalışma konuları içerisinde etnik çatışmalara da yer veren siyaset bilimi ve uyumsuzluk çözümü yaklaşımları bilgi üretmede birbirlerini nasıl tamamlayabilirler? Bu bölümde bu sorulara hem teorik açıdan hem de Türkiye'de Kürt meselesini örnek alarak pratik açıdan yaklaşacağız.

SOSYAL BİLİMLERİN ÇALIŞMA ALANI OLARAK ETNİK KİMLİK VE ETNİK ÇALIŞMALAR

Etnik çatışmalar sosyal psikolojiden sosyolojiye, antropolojiden siyaset bilimine, coğrafyadan uluslararası ilişkilere kadar birçok sosyal bilimlerin alanının çalışma konusu içerisinde yer almaktadır. Hem içerdiği konular hem de sunulan yaklaşımlar açısından çok geniş bir alandır. Ayrıca, etnisite³ bir kimlik meselesi olarak kişiler arası ilişkilerden uluslararası ilişkilere kadar geniş bir yelpazede çalışılabilir. Örneğin sosyal psiko-

2 Örneğin, Bosna ve Kosovo çatışma-sorunları dönemi yaşamakla birlikte uluslararası toplum buralarda yeniden nüskedecek bir çatışmadan korkmakta (Ranswley, 2007). Yine, İspanyadaki Bask sorunu uzun süre uykuda kalmış, son yıllarda tekrar nüksetmiştir.

3 Etnisite kelimesi Yunanca aşiret, ırk, halk anlamına gelen *ethnos* kelimesinden gelmektedir.

loji etnisiteyi bir bilişsel/algısal ve motivasyonel süreç olarak tanımlar ve bu süreçte bireylerin kimlik tanımlamalarının nasıl geliştiğini inceler. Kimlik oluşumunda bireyin kendi ("biz") ve diğerleri ("onlar") hakkında yargılarını, kalıplaşmış rollerini, davranışlarını ve bunların nedenlerini çalışır (Örneğin, "Almanlar çok disiplinlidir" "Fransızlar züppedir" vb). Grup üyelerinin tarihsel tecrübeleri, kendi kimlikleri ve "karşıt" olarak tanımladıkları gruplar hakkında görüşlerini etkiler. Mesela geçmişte yaşanan travmatik bir olay ("seçilmiş travma",⁴ Volkan, 1999) "karşıt" grubu ebediyen "düşman" pozisyonuna koyabilir. Sosyal coğrafya (mesela sosyal ya da coğrafi izole olma durumunda) da bu kalıplaşmış düşünceyi güçlendirebilir. Benzer şekilde, siyasal süreçler, kimlikler arasındaki sınırları keskinleştirebilir. Dolayısıyla, etnisiteyi bir kimlik oluşumu olarak tanımlayıp çalışmak aslında disiplinler arası bir yaklaşım gerektirir.

Sosyal bilimlerde özellikle 70'li ve 80'li yıllarda destek gören primordialist yaklaşımlar (Smith, 1981; van der Berghe, 1981); yani etnik kimliğin tek başına bireyler arasındaki farklılıkları vurguladığı, dolayısıyla etnik çatışmaların ana nedeni olduğu varsayımı artık pek kabul gören bir yaklaşım değildir. Bu ekolün karşıtı instrumentalizm ekolü (Deutsch, 1961; Horowitz, 1985; Gurr, 1993; Connor, 1994) ise etnik kimliklerin tek başına bir sorun oluşturmadığı, ancak çeşitli bağlamlarda öne çıktığı ve çatışmalara yol açabildiğini savunmaktadır. Bu görüş artık sosyal bilimlerdeki çoğu çalışmanın temelini oluşturmaktadır. Bu alanda hâlâ tartışılan konuların başında ise etnisite nedir ve hangi siyasi, ekonomik ve toplumsal yapılanmalarda diğer kimliklerden (örneğin vatandaşlık kimliğinden) daha öne çıkar sorusu gelmektedir.

4 Vamik Volkan tarafından literatüre katılan bu kavrama göre, gruplar kendi kimliklerini tanımlarken geçmişteki nesillerin yaşadığı savaş, soykırım, yenilgi gibi travmatik bir olay grup sonrası korku, aşağılanma, mağdur olma gibi duyguları öne çıkarabilirler. Bu mağdur edilmişlik duygusu grubun kimliğinde baskın ve merkezi bir konuma oturabilir ve iktidardakiler tarafından sürekli beslenir, tarih yazılımlarında öne çıkarılabilir ve grupların "diğerleriyle" ilişkisini tanımlayabilir. Travmatik olaylar gerçek olabildiği kadar abartılmış da olabilirler.

SİYASET BİLİMİ VE YAPISAL YAKLAŞIMLAR

Etnik çatışma konusundaki literatür çoğu sorunun kökeninde kültürel olarak kendini farklı tanımlayan grupların aynı çatı altında (ulus-devlet) yaşamak zorunda olmalarını gösterir (Horowitz, 1985; Connor, 1994). Siyaset biliminin konuya yaklaşımında ortaya çıkan ilk soru neden bazı etnik cemaatlerin bu ortak çatı altında siyasi olarak hareketlendiği ve neden değişik etnik grupların siyasi hareketlilikleri arasında farklılıklar olduğudur. Bu nedenler kabaca “iç” ve “dış” etkenler olarak ikiye ayrılabilir. İç nedenler iki alanda kendisini göstermektedir: Etnik grubun özellikleri ve etnik grubun içinde yaşadığı ulus-devletin siyasi yapılanmaları. Bir başka deyişle, iç nedenler etnik grupların siyasi hareketlilik potansiyeli ve de grubun devletle ve diğer gruplarla ilişkileri ile ilgilidir (Gurr ve Harff, 1994). Bu anlayışta, etnik grubun toplum içerisindeki desteği, siyasi hareketlenmesindeki maddi destekler ve görünürlülük, etnik grubun liderliğindeki değişimler (ılımlı/radikal liderler) ve grubun siyasi istekleri (kültürel haklardan ayrılığa kadar geniş bir yelpazede) hangi boyutlarda siyasi hareketliliğe dönüşmüştür sorularına cevap aranır. Etnik grubun yaşadığı ayrımcılık, grup kimliğinin kuvveti ve etnik grup bireylerinin birbirlerine bağlılığı etnik çatışmaların şiddetiyle doğru orantılıdır (Gurr ve Harff, 1994, 86). Gene iç nedenler içinde sayabileceğimiz etnik grubun içinde bulunduğu siyasi sistem (demokratik/otoriter vb.) ve etnik gruba uygulanan devlet şiddeti de etnik çatışmalarla doğru orantılıdır (Gurr ve Harff, 1994, 86).

Etnik çatışmaların çıkışındaki “dış” nedenler olarak milliyetçi etnik grupların yurtdışında kurduğu ittifakları ve bunların iç ve dış siyasete yansımalarını sayabiliriz⁵ (Gurr ve Harff, 1994, 86). Siyaset Bilimi, etnik grupların dünyanın başka yerlerdeki gruplarla ilişkilerini inceleyerek diğer yapılanma modellerinin (örneğin Bask modeli) benzerlik ve farklılıklarını çalışır (Kirişçi ve Winrow, 1997). Uluslararası İlişkilerde son zamanlarda öne çıkan Realist yaklaşımlar, etnik grupla-

5 Örneğin Kürt sorununda PKK'nın kamplarının olduğu Suriye'nin Türkiye ile ilişkilerinin bu konu üzerinden nasıl şekillendiği ya da Kürtlerin yine azınlık olarak yaşadığı Irak'taki Kürt kesimi etkileyen siyasi oluşumların Türkiye'deki Kürtleri nasıl etkilediğini çalışılır.

rın özellikle kuvvetli ya da kuvvetlenen devletlere karşı bir koz olarak kullanılacağını da iddia eder.⁶

Bariş çalışmalarının kurucularından sayılan Sosyolog Johan Galtung'a göre şiddet doğrudan, yapısal ve kültürel olmak üzere çeşitli boyutlarda ortaya çıkabilir. Galtung'un doğrudan şiddet diye nitelendiği ve gözle görülen şiddetten (ölüm, işkence vb) farklı olarak yapısal şiddet gruplar arasında eşitsizliklere yol açacak şiddettir ve bu şiddet doğrudan şiddete yol açabilir; hatta ondan daha yıkıcı sonuçlar doğurabilir. Yapısal şiddet, iktisadi ve siyasi yapılanmalarla bir bireyin ya da grubun gelişmesine engel olur (Galtung, 1969). Örneğin, etnik gruplar için maddi (iş, konut vb) ve manevi (statü vb) kaynaklara ulaşmada eşitsizlik ve siyasi temsil yollarının kapanması, yapısal şiddete örnek verilebilir. Kültürel şiddet ise toplum içerisinde bir kesimin kültürel hegemonyasını oluşturmasıyla ortaya çıkar ve çoğunlukla semboller ve söylemlerle toplumsal yer edinir (Galtung, 1990).

Siyaset bilimi etnik çatışmaların nedenlerini ve siyasi kurumlarca çözüm yollarını inceler. Bu alanın etnik çatışmaları açıklamada literatüre kattığı birçok teori vardır. Bunları kısaca hatırlamak siyaset biliminin önerdiği çözümleri ve çatışma sonrası yapılanmaları anlamak için de yararlı olacaktır:

1. Modernleşmenin çelişkili sonuçları: Etnik sorunlar ve milliyetçilik üzerine yazılan ilk çalışmalardan bu yana modernleşmenin etnik sorunlarla ilişkisi çelişkili olarak irdelenmiştir. Bazı modernleşme teorisyenleri toplumların modernleşme sürecinde kentleşme, endüstrileşme, laikleşme, taşıma araçların artması sonucu kolay ulaşım ve ekonomik gelişme sonucunda etnik grupların arasındaki eşitsizliklerin giderileceğini ve etnik kimliklerin zayıflayacağını, dolayısıyla etnik sorunların azalacağını iddia etmişlerdir. Mesela Deutsch (1969) *Nationalism and its Alternatives (Milliyetçilik ve Alternatifleri)* kitabında modernleşmenin etnik kimlikleri eriteceğini iddia etmiştir. Bu yaklaşım

6 Örneğin Çağaptay (2007) Kürt meselesinin açmazlarından biri olarak Türkiye'nin komşularının PKK'yi Türkiye'ye karşı bir müzakerelere aracı olarak kullanılmasını gösterir. Mesela Suriye uzun yıllar Türkiye'nin su "silahına" karşı sınırlarında PKK'yi barındırmıştır.

bir zamanlar Batı'da yaygın olarak benimsenmiş Pota/ Eritme Kazanı (*Melting Pot*) yaklaşımıyla aynıdır.

Öte yandan modernleşmenin etnik sorunlara yol açacağını iddia edenler, "modernleşen" grupların etnik kimlikleri sayesinde toplumun siyasal ve sosyo-ekonomik kaynaklarından (yararlanmak için yarışacaklarını, bunun da etnik grupların birbirleriyle çatışması olasılığını artıracaklarını söylemişlerdir (Rothschild, 1981; Newman, 1991; Esmann, 1994; Connor, 1994).

2. Göreli yoksunluk: Enstrümantal bir yaklaşım olan ama kökeni sosyal-psikolojiye dayanan göreli yoksunluk teorilerine göre etnik sorunların temelinde gruplar arasında var olan, ya da var olduğu sanılan⁷ yoksunluk yatar. Ted R. Gurr'ın ünlü çalışmasına göre (1970), grupların toplumda olmayı arzuladıkları yerle (*value expectations*) buraya ulaşmayı sağlayacak kaynaklar (*value capabilities*) arasında büyük bir fark olduğunda; yani, etnik grup kendini sosyo-ekonomik katmanlaşmada hak ettiği yerde görmediğinde "yoksun" hisseder. Daha da önemlisi bu yoksunluğun nedeninin siyasal olarak güçlü olan grubun ürettiği politikalar olduğunu düşünür. Sonuçta da bu yoksunluk hissi etnik grubun isyan etmesine, şiddete dayalı siyaset üretmesine ya da ayrımcı hareketlere girişmesine yol açar. Gurr'a göre bunun olması için dört adım gereklidir: 1) İnsanların yoksun olduklarının farkında olmaları; 2) Bu yoksunluğun herkesçe değil sadece kendi gruplarınca yaşandığının farkına varmaları; 3) Bunun bir haksızlık/eşitsizlik olduğu fikrini geliştirmeleri ve 4) Bunun değiştirilmesinin tek yolunun siyasal hareketlenme olduğunu düşünmeleridir. Gurr daha sonraki yazılarında da (1993) bu göreli yoksunluğun oluşmasına ön koşul olarak grupların önce ekonomik ve siyasal ayrımcılık yaşamaları gerektiğini belirtmiştir.

3. İç Sömürgecilik: Bu teori 1970'lerde Marksist yaklaşımlardan türemiştir. İngiltere'deki İngiliz ve Kelt ilişkilerini inceleyen Mic-

⁷Görelî yoksunluk teorilerine göre yoksunluk mutlak olmak zorunda değildir. Zamanla değişen ya da sadece etnik gruplar tarafından var olduğu sanılan eksiklikler ve baskın grup arasındaki farklar da yoksunluk hissi uyandırabilir.

heal Hecter'e (1975) göre etnik sorunların temelinde ulus-devlet içinde oluşan ve bir grubun diğerinin kültürel ve siyasal olarak sömürmesiyle oluşan merkez (*core*)- çevre (*periphery*) ilişkisi yatmaktadır. Ulus-devletlerin kaynak dağılımında bir grup diğerlerine göre kültürel, siyasi ya da ekonomik olarak yoksun bırakılırsa ve bu yoksun bırakılma tamamen kültürel farklılıklardan kaynaklanıyorsa, bu bir kültürel iç sömürü yaratır. Bu görüşte, eğer sisteme maddî kaynaklar sağlayan ve çevreyi oluşturan etnik grup siyasal olarak başka bir grubun hâkimiyeti altındaysa er ya da geç bunun farkına varacak ve siyasal olarak hareketlenecektir.

Bu teorilerden de anlaşılacağı üzere siyaset biliminde etnik sorunlar yapısal yani güçlü grup-zayıf grup arasındaki ilişkilerin toplumsal ve siyasal olarak eşitsiz kurulmuş olması ve sürdürülmesiyle açıklanır. Dolayısıyla da etnik sorunların çözümü olarak eşitliği tekrar kuracak siyasal yapılar önerilir. Devlet etnik sorunların çatışmaya dönmesi için veya çatışmalar sonrası nüksedebilecek şiddeti önleyebilmek amacıyla çeşitli yollara başvurabilir. Bunlardan bazıları asimile etme, kültürel ve coğrafi izolasyon gibi demokratik olmayan ve çoğu zaman şiddete dayalı yöntemler olduğu gibi demokratik koruma, siyasal gücün paylaşımı gibi demokratik çözümler de olabilir. Bu konuda yapılan birçok araştırma şu demokratik siyasal yapılanmaların etnik sorunların çıkışını ve yükselişini engelleyeceğini savunmaktadır:

• **Federal yapılanmalar:** Literatür, federal yapılanmaların üniter sistemlere oranla etnik çatışmaları ehlileştirmedi daha başarılı olduğunu savunmaktadır (Horowitz, 1985). Federal sistemler özellikle coğrafi olarak yoğunlaşmış grupların belli alanlarda otonomi kazanmasını (mesela vergilendirme, dil kullanımı, vs.) dolayısıyla kendilerini bu alanlarda özerk hissetmelerini sağladıkları için etnik çatışmaları önleyici kabul ediliyorlar (Forbes, 1994). Merkezi sistem bazı konulardaki karar mekanizmalarını (örneğin devletin dış politikası) eyaletlere kesinlikle bırakmasa da etnik gruplar bazı alanlardaki otonomiye yeterli bulabilir ve ayrılıkçı politikalar yerine ulus-devlet sınırlarında barışçıl yaşamayı seçebilirler. Mesela Kanada'da Fransızca konuşulan

Quebec eyaletinin vatandaşları 1995 yılında yapılan referandum sonucu yüzde 49,60'a karşı yüzde 50,39 oy oranıyla federal sistem içinde kalmayı tercih etmişlerdir. Bu sav, özellikle Sovyetler Birliği ve Yugoslavya'nın çöküşünden sonra akademisyenler arasında eleştiriler almış olmakla birlikte, etnik çatışmaların çözümünde, hâlâ üniter devlete oranla daha yapıcı bir sistem olarak görülmektedir.

• **Parlamentar sistemler:** Parlamentar sistemler gücün tek elde yoğunlaşmasına neden olan Başkanlık sistemlerine göre etnik sorunlarla başa çıkmada daha başarılı olmaktadır. Başkanlık sistemi, parlamenter sistemlere göre daha hızlı karar alma ve istikrarlı bir sistem oluşturmasına rağmen parlamenter sistemler gücün dağılması ve yüksek temsile yol açtığından sayıca az grupların temsiline daha avantajlı bir yapılanma sunuyor.

• **Nispi seçim sistemleri:** Etnik sorunların siyasi yapılanmalarla çözümünde ve çatışma sonrası yeniden yapılanmada seçim sistemlerinin de etkisi büyüktür. Yapılan çalışmalar etnik sorunların ve çatışma sonrası şiddetin önlenmesinde demokratik ve katılımcı seçimler kadar Reyhler ve Paffenholz, 2001) toplumun her kesiminin temsiline sağlayacak bir seçim sisteminin öneminden bahsederek. Bu anlamda daha önceki çalışmalar mutlak çoğunluk sistemine oranla nispi seçim sisteminin etnik grupları daha çok tatmin ederek onların şiddet ya da ayrımcı hareketler yerine demokratik katılımı seçtiklerini ortaya koymaktadır. Nispi temsil sistemi oransal temsile yani bir partinin seçimde aldığı oyun aynı oranda parlamentoya yansımaya dayalı bir sistemdir. Bu sistem çoğunluk kadar azınlığın⁸ da temsiline izin verdiği için daha adil, parlamentoda siyasi partilerin artması ve dolayısıyla hükümetin istikrarsızlığına neden olabileceği için de istikrarsız bir model olduğu iddia edilir (Nohlen, 1996). Öte yandan mutlak çoğunluk sistemine dayalı seçim sistemlerinde kullanılan oyların yarısından fazlasını alan aday veya

aday listesi seçimi kazanmış olacağından kuvvetli iktidarın doğmasına ve çoğunluk dışında verilen oyların temsiline engellenmesine yol açar (Norris, 2002). Öte yandan siyaset bilimciler, bu genel varsayımın doğru olması yanında "çoğunluk sisteminin ve nispi temsil sisteminin siyasi etkilerinin büyük ölçüde söz konusu ülkenin sosyo-politik yapısına bağlı olduğunu" da iddia ederler (Nohlen, 1996).

Ayrıca seçim sistemleri kadar seçimlerde uygulanabilecek baraj oranı da etnik grupların temsiline önemlidir. Özellikle etnik grupların coğrafi olarak bir bölgede yoğunlaştığı ama ülke genelinde az oranda olduğu durumlarda ülke çapında uygulanan baraj sistemi etnik grupların temsiline engelleyebilir.

Bu konuda literatürde iz bırakmış isimlerden Lijphart, çok etnikli toplumlarda barışçıl yaşamın kuralı olarak oydaşmacı demokrasiyi (*Consociational democracy*) önermektedir. Kavramsal olarak oydaşmacı demokrasi devlet yönetiminde alınan kararların oy çokluğuna göre değil oybirliğine göre alındığı bir sistemdir. Bu sistemde önemli olan tek bir baskın grubun oluşmasının engellenmesidir. Lijphart'a göre yönetici kesimin bölünmüş bir siyasi kültürü daha istikrarlı demokrasiye döndürdüğü bir sistem olan oydaşmacı demokrasinin olmazsa olmaz dört unsuru vardır: Büyük koalisyonlar, nispi temsil sistemi, bölümsel/segmental otonomi⁹ ve karşılıklı veto sistemi.¹⁰ Oydaşmacı demokrasinin ana özelliği her kesimden temsilcinin karar verme mekanizmalarına dahil edilmesidir (Lijphart, 1977). Siyaset biliminin sunduğu oydaşmacı demokrasi gibi siyasi yapılanmalar hem etnik sorunların önlenmesi hem de çatışma sonrası dönemlerde daha istikrarlı siyasi ortamın hazırlanması bağlamlarında sunulan çözüm önerileridir. Diğer bir deyişle, siyaset bilimi etnik çatışmaların çıkış nedenlerine ve hangi safhalarda olduğuna bakmaksızın etnik sorunlara çözüm reçetesi olarak bu grupların siyasi kurumlara demokratik katılımlarının kolaylaştırılmasını çözüm olarak önermektedir.

⁸ Etnik gruplar mutlaka sayısal olarak azınlık değildir. Etnisite ve azınlık kavramları sayısal olarak değil güç ilişkisine bakarak tanımlanırlar. Örneğin beyazlar Güney Afrika'da siyahlara oranla daha az olmalarına rağmen iktidarı ve tüm güç odaklarını ellerinde tuttukları için siyahları azınlık konumunda tutmuşlardır.

⁹ Lijphart bunu toplumsal gruplara bazı alanlarda verilen otonomi olarak tanımlıyor (1977).

¹⁰ Lijphart'a (1977) göre bu toplumu etkileyecek önemli konularda her toplumsal grubun veto hakkının olması anlamına geliyor.

Çatışma sonrası dönemde yaşanan sorunlara çözüm olarak siyaset bilimi ve uluslararası ilişkiler literatürlerinden şu sorulara yanıt aranır: Çatışma sonrası barışın kalıcı kılınmasında hangi siyasi sistemler ve yapılanmalar çatışma sonrası barışın kalıcı kılınmasında daha verimli sonuçlar üretir? Etnik çatışma uluslararası ilişkileri nasıl etkilemiştir ve tekrar barışçıl süreçlere dönülmesi nasıl mümkün olur? Eğer etnik çatışma uluslararası kurum ya da devletlerin üçüncü taraf olarak konuya dahil olmasıyla sonuçlanmışsa yeni dönemde bu aktörlerin rolü ne olacaktır?

Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler alanı etnik çatışmalara daha çok yapısal yaklaşır. Yani bu iki sosyal bilim alanı etnik çatışmaların önlenmesi ve çözümünde hangi siyasi sistemler ve uluslararası yaklaşımlar daha başarılı olmuştur sorusuna yanıt arar. Diğer bir deyişle etnik çatışmaların çözülmesi ve önlenmesi, toplumların barışçıl bütünleşmesi ve bunu sağlayacak sosyal ve siyasi kurumlarının yapılarının güçlendirmesiyle ilintilidir. Bu anlamda, ister devletler isterse Birleşmiş Milletler (BM) ya da Avrupa Birliği (AB) gibi devletler üstü kurumlar üçüncü taraf olarak etnik sorunların çözümüne dahil olduklarında insan hakları uygulamaları, kültürel özgürlükler, örgütlenme hürriyeti ve benzeri konularda devletlere baskı uygulayabilirler.

Elbette ki, insan haklarına saygı, siyasi kurumların demokratikleşmesi, daha katılımcı siyasi ortamın ve grup haklarının sağlanması çatışmaların aşılması, hem de çatışma sonrası ortamlarda şiddetin önlenmesinde etkilidir. Fakat bir o kadar önemli mesele de çatışma sırasında yitirilen güvenin onarılması, çatışma sırasında oluşmuş ve aşılmış “düşman” algılarının değişmesidir. Kısaca, toplumsal ilişkilerin niteliğinin düzeltilmesidir. Diğer bir deyişle, siyasi kurumlar ne kadar demokratik ve katılımcı bir ortam hazırlarsa da devlet ve birey, etnik grup ve “diğerleri” arasındaki ilişkileri sağlam ve güvenilir temellere oturtmadıkça barışın tesisi sürekli olamayacaktır. İşte bu noktada siyaset biliminin yaklaşımına tamamlayıcı olarak uyuşmazlık çözümünün yaklaşımına bakmak yararlı olabilir.

UYUŞMAZLIK ANALİZİ VE ÇÖZÜMÜNÜN ETNİK ÇALIŞMALARLA YAKLAŞIMI

Uyuşmazlık Çözümü alanında bir kısım etnik sorunlar “dikbaşı” (intractable) “sürekli zarar veren” (protracted) “barışa ayak sürüyen” olarak tanımlar (Kriesberg vd. 1989, Azar, 1990). Siyaset biliminde olduğu gibi yapısal bir perspektifle kısıtlı olarak konuya yaklaşmayan uyuşmazlık çözümü literatürü, bu dikbaşı sorun karşısında başarılı olabilecek ve çatışma içerisinde bulunmuş tarafların ilişkilerinin yeniden tesisini sağlayacak süreçleri çalışır. Bu süreçler hem makro hem de mikro olarak çalışılabilir. Yani, daha yapıcı ilişkilerin tekrar kurulması için gerekli kurumsal yapılanmaları (makro seviye) ve bozulan ilişkilerin tamiri için gerekli olumlu algılarla, karşılıklı güvenin ortaya çıkmasını sağlayacak diyalogların oluşmasını (mikro seviye) inceler. Uyuşmazlık çözümü etnik sorunlardaki tarafların gözüyle sorunu anlamamanın ve çözümler üretmenin önemini vurgular. Bu süreçte tarafların dar görüşlerini açarak onlara çözüm alternatifleri üretilebilecek üçüncü tarafların rolleri de önemlidir.

Uyuşmazlık çözümü literatürünü diğer literatürlerden ayıran en önemli fark, çatışmaların çözümünün ancak sorunun kökenine inerek ve tarafların uzlaşması sonrasında yapılması gerektiğini, bunun da ancak konuyla ilgili tüm aktörlerin ve/veya üçüncü taraflar/aktörler arabuluculuğuyla yapılan müzakereler, sorun-çözümü çalıştayları (*problem-solving workshops*) ya da yerel toplumsal çözüm yollarından (*community-based approaches*) geçtiğini iddia etmesidir. Bunun nedeni ise bu sorunların doğasını ve sorunlara müdahil olan aktörlerin pozisyonlarını ve ihtiyaçlarını anlamamanın, etnik sorunların çözümünde sürebilir çözümler üreteceğidir (*durable solutions*).

Fakat etnik çatışmaların çoğunun merkezinde asimetrik ilişkiler olduğu için bu mekanizmaların oluşturulması oldukça zordur. Crocker vd. (1992) etnik sorunun temelinde devletin egemenlik hakları ve grupların tanınma sorunu gibi çelişkili iki konu olduğundan taraflar arasında açık bir iletişim sağlanmasının zor olduğunu belirtmektedir. Özellikle devlet-etnik grup çatışmalarında güçlü taraf olan devlet her-

hangi bir etnik grubun temsilcisini –hele ki şiddete başvuruyor ve ayrılıkçı söyleme yöneliyorsa– “taraf” ya da muhatap olarak kabul etmeyebilir. Devletin bu tür yaklaşımı zaman içinde değişebilse de (Kuzey İrlanda ve İspanya örneklerinde olduğu gibi), devletlerin genel tavırı bu sorunun bir iç mesele olduğunu iddia etmek ve bu konularda ayrılıkçı gruplarla ve/veya üçüncü taraflarla müzakere masasına oturmak yönündedir.

Uyuşmazlık Çözümü literatürüne göre, üçüncü taraflar,¹¹ tarafları bir araya getirecek güce sahip olabilirler. Uyuşmazlığın doğasını değiştirecek ve tarafların tek tek sahip olmadığı kaynaklara (bilgi, teknoloji gibi) sahip olabilirler ve barışı kalıcı yapabilmek için gerekli olan güvenceleri temin edebilirler. Buradaki ana amaçlardan biri de taraflar arasındaki güven sorunlarından ve önyargılardan yara almış ilişkilerin yeniden tesisidir. Üçüncü taraf rolleri çatışmanın doğasına, bulunduğu safhaya (yükselme, zirve, uzlaşma, iniş¹²), şiddetin derecesine ve çatışmanın yaşandığı toplumun doğasına göre değişebilir. Uyuşmazlık Çözümü üzerine çalışan araştırmacılar, çeşitli seviyelerdeki uyuşmazlıklar için pek çok farklı müdahale seçenekleri ortaya koymaktadırlar (Fisher ve Keashley, 1991, 34). Uyuşmazlık Çözümü literatüründe Olumsuzluk Teorisi (*Contingency Teori*) olarak bilinen bu yaklaşıma göre, çatışmalardaki herhangi bir barışçıl müdahalenin verimli sonuçlar üretmesi için çatışmanın hangi aşamada olduğu ve ne tür sorunları barındırdığı dikkate alınmalıdır. Fisher ve Keashley’e göre taraflar arasındaki ilişkileri güçlendirecek danışma toplantıları (*consultation*) ya da sorun çözme toplantıları müzakere öncesi safhalarda kullanılabilecek bir üçüncü taraf yöntemidir. Çatışmanın şiddetinin arttığı dönemlerde ise taraflar arası düşmanlıkların azaltılması ve önemli konularda anlaşma sağlayabilmek için üçüncü tarafların güç kullanımlı arabuluculuk (*power me-*

diation) kullanmaları daha verimli sonuçlar üretecektir. İnişe geçen çatışmalarda durumun analizi için üçüncü taraflar tekrar danışmacı rolü oynamalıdır. Üçüncü tarafların rolü üzerine yazılan çalışmalardaki genel görüş, tek bir müdahale stratejisinin neredeyse her zaman başarısızlıkla sonuçlandığı; bu nedenle uzun dönemli uyuşmazlığı çözmeye hedefine odaklanmış koordineli bir dizi birbiriyle uyuşan ve birbirini izleyen stratejinin benimsenmesinin daha yararlı olduğudur (Fisher ve Keashley, 1990). Üçüncü tarafların çatışmanın taraflarına sunduğu alternatifler aslında taraf üzerindeki baskı güçlerine, taraflarla ilişkilerine ve çatışmanın çözümüne olan taahhütlerine göre değişir.

Çatışma sonrası, çatışmanın içeriği ve yapısına göre değişen çeşitli boyutlarda sorunlar ortaya çıkmaktadır (bkz. Tablo 1). Bunlar çeşitli boyutlarda incelenebilir: Bazıları siyasal, bazıları ekonomik, bazıları da sosyo-kültürel ve psikolojik sorunlardır. Çoğu zaman çatışma ölüm, insan hakları ihlali, çatışma bölgesindeki altyapının bozulması gibi sonuçlarla iz bırakır. Çatışma sonrası dönemde de ilk olarak bu sorunlara, yani çatışma yaşanmış bölgelerin ekonomik olarak yeniden canlandırılması ve çatışmalı ilişkilerin tekrar yaşanmasını önleyecek siyasi yapıların kurulmasına öncelik verilir. Hâlbuki bir o kadar önemli sorunlardan bazıları eski militanların topluma geri kazandırılması, yerinden edilmiş kesimin geriye dönüşü destekleyecek sosyal, ekonomik ve siyasi yapıların oluşturulması, daha önce ayrımcılığa uğramış kesimlerin itibarının iadesi ve çatışmanın taraflarının ve çatışmadan etkilenenlerin tekrar diyaloga girebilmesi ve en önemlisi tüm bu sürecin insan hakları alanında sorunsuz aşılanmasıdır. Yeniden yapılanma, barışın korunmasını sağlayacak kurumların oluşturulmasını, bu kurumların devamlılığının ve insan güvenliğinin kalıcı kılınmasını, çatışmış grupların bir araya getirilmesini sağlayacak mekanizmaların devreye girmesini gerektirir. Bu da ancak bu kurumlar ve çatışmaya taraf olmuş grupların birbiriyle tekrar güven ve iyi algılar üzerine kurulmuş bir ilişkiye girmeleriyle sağlanır.

Lederach, çatışma içindeki aktörleri ve konuları liderlik seviyeleri açısından tanımlar. Liderlik üç ayrı derecede ortaya çıkar: Üst-seviye, orta-seviye ve taban. Üst seviyedeki aktörler, siyasi, askeri ve ça-

11 Uyuşmazlık Çözümü’nde üçüncü taraflar, çatışmada doğrudan taraf olamayan ama getireceği kaynaklarla çatışmanın çözümüne yardımcı olabilecek kişiler, devletler ya da kurumlardır.

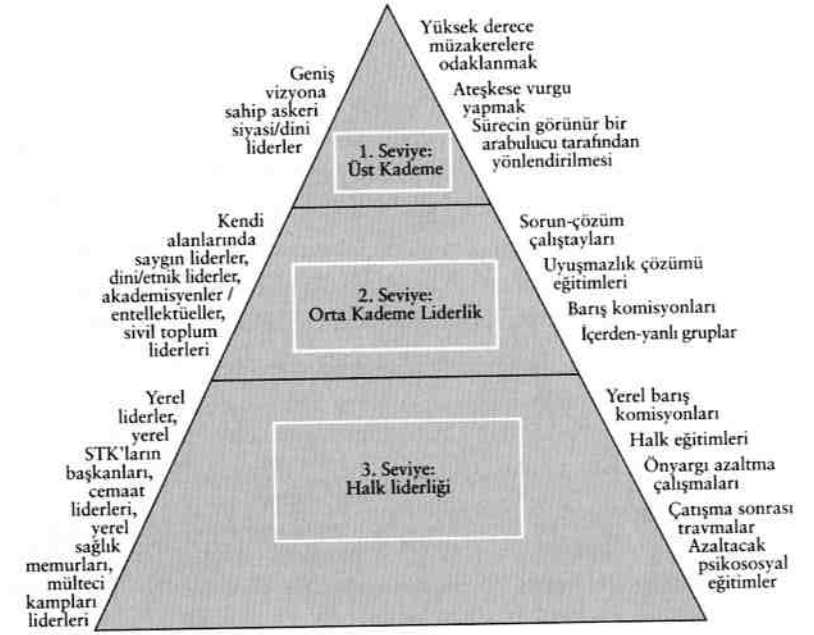
12 Uyuşmazlık Çözümü terminolojisinde bu safhalar başka isimler de almaktadır. Mesela Fisher ve Keashley (1990) bu safhaları tartışma (*discussion*), kutuplaşma (*polarization*), ayrışma (*segregation*) ve tahrip (*destruction*) olarak sıralar. Bu safhaların ve değişik üçüncü taraf rollerinin detaylı analizi için bkz. bu kitapta Esra Çuhadar Gürkaynak’ın makalesi.

TABLO 1
Çatışma Sonrası Ortaya Çıkan Sorunlar

Ekonomik	Politik	Sosyo-kültürel	İlişkisel
Altyapının zarar görmesi ya da tamamen yok olması	Siyasi kurumların zarar görmesi ya da otoriter sistemlerin oluşması	Dağınık nüfus (ülke içinde yerinde olmuş gruplar ve/ya da mülteciler)	Devlet-vatandaş güvensizliği
Yavaşlayan kalkınma süreci	Katılımcı olmayan siyasi sistem	Muhalif grup ilişkileri	Toplumsal kutuplaşma
Mülkiyet ile ilgili uyumsuzluklar	İnsan hakları ihlalleri	Zayıflayan sosyal doku	Toplumlar arası düşman algılarının artması
Kaynakların mevcut ekonomik altyapıdan çekilmesi (yasal olmayan ekonominin ortaya çıkması)	Hukuk üstünlüğünün ortadan kalkması - meşruluk problemleri	Zayıf sosyal yardım: Eğitim, sağlık vb.	
Ekonomik bütçe-deki dengesizlik (savunma kaleminin ağırlıklı kazanması)	Silahlı muhalefetin varlığı	Sosyal dengesizlik (cinsiyet)	

tışmanın doğasına göre bazen de dini liderlerden oluşur. Orta seviye-deki aktörler liderlik pozisyonları doğrudan üst seviyedeki güç hiyerarşisine bağlı olmayan fakat bu seviyedeki aktörleri etkileyebilecek insanlardır. İş, eğitim ya da ziraat alanındaki saygın önderler genellikle bu seviyedeki aktörlerden sayılır. Tabandaki aktörler kitlelerle, sivil toplum kuruluşları (STK) çalışanlarıyla ve sağlık işçileriyle doğrudan bağlantı içinde çalışırlar (Lederach, 1997). En kapsamlı barış çalışmaları aynı seviyedeki aktörlerin birbirleriyle ve değişik seviyedeki aktörlerle iletişim halinde ve koordineli çalışmalarıyla başarılı olabilir (bkz. Şekil 1). Bu anlamda barış çalışmalarında üst seviye aktörleri kapsa-

ŞEKİL 1
Barış Çalışmalarında Aktörler

Lederach 1997'den alınmıştır.

Not: Kademeler, aşağı doğru indikçe etki alanları artar. Yani, 1. Kademe liderliğin etki alanı 3. Kademe liderliğe oranla daha dardır.

yan liderler diplomasisi (*Track One Diplomacy*) kadar orta ve alt seviyeyi kapsayan ve vatandaş diplomasisi (*Citizen's Diplomacy*) olarak da bilinen İkinci Kanal Diplomasi (*Track Two Diplomacy*) de önemli yer tutar. Vatandaş Diplomasisi çatışmaya taraf olmuş ya da çatışman etkilenmiş tüm kesimlerin çeşitli aktivitelerle bir araya getirilip karşılıklı güven ortamının oluşturulmasını hedefler. Geniş bir yelpazede yer alan bu aktiviteler, STK'lar, yerel liderler ve bireylerarası ilişkileri bazen birebir bazen üçüncü tarafların arabuluculuğuyla resmi olmayan etkileşimlerle ve diyaloglarla çözümünü hedefler. Taraflar arası ekono-

